

ETÜDLER

Joseph A. Schumpeter

(1883-1950)

Prof. Dr. Sabri F. Ülgener

Fikir ve ilim tarihinin öyle simaları vardır ki, şöhretleri bir âbide heybeti ile çoktan yükselmiş ve yerleşmiştir. Haklarında söylenecek sözlerin basit bir takdimden çok ileri bir hedefi ve mânası olmak lâzım gelir. J. A. Schumpeter de takdime ihtiyacı olmayı o şöhretlerden biridir. Bu kısa tetkikimiz ilim dünyasının kaybettiği büyük değeri çok çeşitli ve zengin cephelerinden ancak bir kaç ile göz önüne koyabilecektir. J. A. Schumpeter'i şahsen tanımak fırsatını elde etmiş olan her araştırmacı gibi bu satırların muharriri de, kuru bir portre denemesinden daha derinlere inerek, O'nu biraz da *insan* tarafı ile görmek ve göstermek ihtiyacından kendini alamamaktadır. Aşağıdaki satırlar büyük ölüyü, şahsı ve eserleri hakkında yazılanlardan hiç değilse bir kısmını topluca görebilmek arzusuna bağışlanabilecek bir gecikme ile teşyi etmek üzere vazılmıştır¹⁾.

1) Schumpeter hakkında ölümündenberi yapılmakta olan neşriyatın henüz arkası alınmamıştır. Bizim şimdiye kadar görebildiklerimiz şunlardır: **Haberler:** Quarterly Journal of Economics'de Schumpeter'e (LXV, 1950) dair yazısı (bu yazı sonradan H. W Spiegel'in "The development of economic thought," isimli kitabına dercedilmiştir, s. 735 v. d., 1952). **Arthur Smithies:** Memorial (American Economic Review, September 1950). **Wilhelm Weber:** Joseph Schumpeter (Zeitschrift Für Nationalökonomie, Bd. XIII, Heft 2 1951). Arıca Schumpeter'in ölümünden sonra nesredilen "Imperialism and social classes," adlı kitabının (Oxford, 1951; evvelce almanca nesredilmiş olan iki büyük etüdün İngilizce tercümesi). mukaddimesinde P. M. Sweezy'nin müellif hakkındaki intibaları ve canlı hatıraları da kayde değer. Bundan başka, "Weltwirtschaftliches Archiv," dergisinin cilt 65, sayı2, 1950 nüshası Erich Schneider, David Mc Cord Wright ve Herbert von Beckerath imzalı yazılarla Schumpeter'e tahsis edilmiştir. Bu vesile ile, Harvard'lı meslektaşlarının ve yakın mesai arkadaşlarının, her biri ayrı bir cephesini ele alarak, Schumpeter hakkında hazırladıkları kolektif bir eserin de son günlerde nesredilmiş olduğunu haber vermeden geçmiyelim: Schumpeter, social scientist (tertip ve nesreden: S. E. Harris, Harvard University Press).

I.

Schumpeter'in hareket ve enerji dolu hayatını burada uzun boylu anlatacak değiliz. Avusturyada orta halli bir ailenin zeki ve istidatlı çocuğundan Harvard'ın el üstünde taşınan şöhretli nazariyecisine gelinceye kadar 67 yılın hayat romanı bir kaç sayfaya sığdıramıyacak kadar zengindir. Sırasile : verimli bir üniversite muhiti; her istidada nasip olmayacak bir mazhariyet : Böhm-Bawerk ve von Wieser gibi usta hocaların üstüne titredikleri gözde bir talebe, hattâ kendi anlattıklarına göre Fakültenin şımartılmış çocuğu (*l'enfant gâté et l'enfant terrible de la Faculté*)... evvelâ tarih seminerinden başlayıp nazari iktisada kayan ve derinleşen bir zekâ... kısa bir tatbikat devresinden sonra ilim ve tedris hayatında ilk basamaklar : Önce Czernowitz ve arkasından Graz Üniversitelerinde Profesör... arka arkaya her biri bir müptediye değil, olgun bir ilim adamına şöhret kazandırmaya yetecek kıratla etütler ve eserler: 1908 de "Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie,,; dört sene sonra 1912 de "Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung,,. Bu ikinci eser müellifini artık kimsenin şüphe ve tereddüdü olmayacak bir şekilde büyük şöhretler arasına katmıştır. Arada yine tatbikatta geçen bir kaç sene: Avusturyada Otto Bauer kabinesinde Maliye Nazırlığı; enflasyon fırtınaları içinde pek de yüz ağartıcı sayılamıyacak olan hususî bir banka direktörlüğü... ilim hayatına yeniden dönüş: bu sefer Almanyada Bonn Üniversitesinden gelen bir dâvet ve orada bir kaç yıllık tedris hayatı.. tarihçi mektebin uzun müddet hüküm sürmesinden dolayı güdük kalmış bir İktisatçı neslini yetiştirme gayreti ile ümit dolu nazarların kendisine çevrildiği bir sırada (Evvelce de bir kaç sömestre misafir profesör olarak ders verdiği) Harvard Üniversitesi İktisat profesörlüğüne nakil... orada nazari sistemini tamamlayan iki ciltlik büyük eseri: *Business Cycles* (New York-London, 1939, iki cilt); nihayet daha bir çok etüt ve monografilerle beraber siyasi kanaatlerini açığa vuran ve akisleri el'an sürüp giden iddialı kitabı: *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York 1942)

II.

Yukarıda belli başlı nirengi noktalarına dokunup geçtiğimiz gürl ve

2) Schumpeter, "Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung,, adlı eserinin fransızca tercümesine uzun bir mukaddime yazmış olan François Perroux'ya gönderdiği bir mektupta kendisinden böyle bahsetmişti (*Theorie de l'évolution économique*, s. 8, 1936 Paris, Dalloz). Perroux'nun 216 sahife tutan mukaddimesi "La pensée économique de Joseph Scumpeter,, adıyla ayrı bir kitap halinde de neşredilmiştir.

bereketli hayatın ilmimize getirdiği yenilikler nelerdir? Uzun ve verimli bir çalışmanın sonunda elimizde ne kalmıştır? Her halde bir kaç sahife içinde cevaplandırılması kolay olmayan bir sual ile karşı karşıyayız. Kolay değil, çünkü Schumpeter aynı zamanda bir kaç sahayı birden kucaklayan üniversal bir zekâ olarak karşımıza çıkmaktadır: Her şeyden evvel İktisatçı; fakat yabana atılmıyacak bir Sosyolog; aynı zamanda tetkik ettiği hâdiselerin asırlık inkişafına vâkıf bir Tarihçi³⁾ Bu sonuncu vasıf gerçi hiç bir zaman Schumpeter'in ilk plânda gelen nazariyecilik tarafını zayıflatmış veya gölgelemiş değildir, bilâkis fikirlerine geçmiş asırlarda ve içinde yaşadığı devirde kuvvetli bir temel ve dayanak hazırlamak suretile nazariye ve realiteyi bir hızda yürütmek gibi bir mazhariyeti sağlamış bulunmaktadır. Netekim bir yazısında konjonktür araştırmalarının müstakbel vazifelerinden bahsederken, zaman serilerini mümkün olduğu kadar geriden başlamak ve geçmişteki temevvüçlerde ne gibi müşterek vasıfların mevcut bulunabileceğini araştırmak lüzumuna işaret etmişti⁴⁾. Senelerce sonra neşrettiği büyük eseri "Business Cycles,, bu işaretin hakikat haline konulduğunu gösteren canlı delilidir. Eser, başlığı altında "kapitalist prosesüsün nazari, tarihi ve istatistik cep-helerden bir analizi,, ibâresi ile tarihi araştırmaları da programına almış ve bunda gerçekten muvaffak olmuştur.

Schumpeter'in nazariyeci tarafı, her şeyden evvel Walras'ın açtığı çığırdan süzülüp geçerek inkişaf etmiştir. Kendisi Avusturya mektebinin ve hususile Böhm-Bawerk'in yetiştirmesi olduğu halde, hiç bir zaman o zümrenin sadık bir şakirdi olmakla kalmamış, bilâkis olgun bir

3) François Perroux, adı geçen mukaddimede (sah. 13), Almanyada iktisatçıların uzun zaman nazariyeci ve tatbikatçı şeklinde iki ayrı gruba bölündüklerini ve aralarında ekseriya derin tezatlar belirdiğini söyledikten sonra, Schumpeter'in nazariyeci ve tarihçi sıfatıyla bu zıd istikametleri birleştirdiğini iddia etmiş, bir kolu pür nazariyeye uzanırken, diğer kolunun Sombart ve Max Weber ekolü ile münasebet kurduğuna işaret etmişti. Biz Perroux'nun bu müşahedesinde isabet görmüyoruz. Schumpeter tarihçi mektebe ve bahusus Sombart'a karşı fazla bir sempati beslemediği gibi, Weber-Sombart istikametinden bugün en orijinal nazariye olarak elde kalan kapitalist zihniyet ve onun çeşitli mânevî cereyanlarla ilgisi hakkındaki iddialara karşı, bize lüzumundan fazla lâkayd ve septik bir tavır takınmış, hattâ o iddiaların üzerinde durulmaya değer bir tarafı olmadığını söylemişti (misal olarak, Encyclopaedia Britannica'daki Capitalism -vol. IV, 1946 - makalesinde ve "Business Cycles,, adlı eserinin ilk cildinde Weber ve Sombart hakkındaki tenkitlerine bakılabilir, s. 228).

4) Der Stand und die naechste Zukunft der Konjunkturforschung (Festschrift für Artur Spiethoff) içindeki yazı, s. 263-267, 1933.

nazariyeci sıfatı ile mizacına uygun düşen istikameti Walras'da bulmuştu. Zaten sistemini yoğururken tesiri altında kaldığı en büyük İktisatçının Walras olduğunu kendisi de gizlememiştir. Fakat Schumpeter onun da körü körüne taklitçisi olmamıştır; bilâkis Walras'ın tesirlerinden çok geniş bir kavis çizerek ayrılmış ve kendisine hâs sistemin mimarlığını bizzat kendi düşünce unsurları ile başarmak imkânını elde etmiştir. Büyük üstatla aralarındaki fark, daha ilk adımlarda, iktisadî hayatın cereyanını tefsir esnasında meydana çıkmıştı. Walras, çeşitli unsurlar arasındaki karşılıklı bağlantılar ve münsebetler (interdependance) sayesinde piyasanın muvazenesini iç kuvvetleri ile tesise ve yürütmeğe muvaffak olduğuna inanıyordu. Halbuki, Schumpeter iktisadî hayatın asıl kendi organizminde muvazene bozucu kuvvetlerin saklı olduğuna kani idi. "Şu halde, bizzat kendi sözleriyle, sadece dış sebeplere dayanmakla kalmayan iktisadî değişmeyi izah edecek ayrı bir iktisat nazariyesine ihtiyaç vardı.. işte kurmağa çalıştığım nazariye böyle bir nazariye idi; kapitalist dünyanın anlaşılmasına ve bir çok hâdiselerin Marshall ve Walras sistemlerinden daha tatmin edici bir şekilde izahına böyle bir nazariyenin büyük hizmeti dokunacağına inanıyordum⁵⁾,"

Bu noktada biraz durarak Schumpeter'in iktisat nazariyesine getirdiği yeniliği daha yakından görmemiz yerinde olur. İktisadî hayatı tam ve kararlı bir muvazene halinde gören ve o suretle tasvir eden klasik ve neoklasik nazariye ile Schumpeter'in *inkışaf* (Entwicklung) adını verdiği dinamik izah şekli arasında kolayca kavranacak farklar ve ayrımlar vardır. Gerçi muvazene fikri burada da tamamilen terk edilmemiştir. Bununla beraber iktisadî hayatın, bir an için kararlı bir muvazene durumunda bulunurken bizzat kendi içinden doğan bir takım kuvvetlerin tesiri ile o durumdan ayrılarak yeni bir muvazeneye doğru nasıl ilerlediği bahis mevzuu olmaktadır. Muvazenenin ancak bir anını tesbit eden neoklasik nazariye karşısında Schumpeter'in araya bir zaman payı koyarak çeşitli

5) Schumpeter'in "Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung,, kitabının japonca tercümesine yazdığı önsözden; müellifin ilmi araştırmalarındaki gayesini pek güzel anlatan bu önsöz diğer bazı etütlerle beraber ölümünden sonra "Essays of J. A. Schumpeter,, adlı kitapta neşredilmiştir. (Addison Wesley Press, Cambridge, Mass. 1951) Maksadımı aynı yerde, daha kısa ve toplu olarak, "zaman içinde iktisadî değişme prosesine nazari bir model kurabilmek, yahut iktisadî sistemin kendi kendini mütemadiyen değiştiren ve şekilden şekle sokan kuvveti nasıl doğurduğunu araştırmak,, tarzında ifade eden müellif haklı olarak modern dinamik nazariyenin kurucuları arasında yer almıştır.

muvazene durumlarını "inkişaf,, halinde dikkate alması elbette daha alâka çekici oluyordu.

Bu inkışafın sebepleri neler olabilirdi? İktisadî hayatın bir muvazeneden diğerine geçmesini mümkün kılan sebep Schumpeter'e göre alelâde dış sebepler (nüfus tahavvülleri, tabiat tesirleri v.s.) değil, bilâkis o hayata sıkı sıkıya bağlı olan ve onun iç örgüsünü teşkil eden faktörlerdir. Bunların başında *müteşebbis* gelir. İstihsal faktörlerinde alışılmış ve yer etmiş kombinezonları yeni bir terkip gayreti ile alt üst eden ve bu suretle eskisinden ayrı bir muvazene tesisine ön-ayak olan müteşebbis, Schumpeter'in izahları ile, iktisadî analizin birden bire ön plânına geçmiş bulunuyor. İstihsal tekniğine ve terkibine hemen tatbik edilebilecek durumda olan yenilikler (innovation⁶) önce mahdut sayıda dinamik müteşebbisler eliyle bir gerçek halini aldıktan sonra, geniş kütlelerin (satatik ve âtil müteşebbislerin) onları taklide koyulması ile gitgide genişlemekte ve neticede eskisi yerine yeni bir muvazene kurulmuş bulunmaktadır. İnkışaf nazariyesi bu şekliyle iktisadî olduğu kadar psikolojik ve sosyolojik bir izah plânına dayanmış ve bitişmiş bulunmaktadır⁷). Zaten Schumpeter'de nazari iktisat ile sosyolojinin el ele vermesi, biraz da inkışafa verilen mânanın iki sahayı birden alâkalandıracak bir karakter ve hususiyet arzetmesinden ileri gelmiş olabilir. Fa-

6) "Innovation,, tâbiri ile burada istihsal faktörlerinin terkibine değişiklik getiren ve o sayede müteşebbis kârını artıran yenilikler kastediliyor. Schumpeter kelimeyi, daha kısa olarak, istihsal fonksiyonunda değişiklik diye tarif etmişti. (Business Cycles, cilt I, sah. 37). İstihsal fonksiyonundan maksat, bir işe yatırılan istihsal faktörleriyle oradan alınan randıman arasındaki münasebet olduğuna göre, bu münasebeti teşebbüse daha büyük bir kâr bırakacak şekilde değiştirebilen yenilikler "innovation,, tarifine girmektedir.

7) Hakikaten, Schumpeter'in bir tip olarak müteşebbis psikolojisini tahlilinde gösterdiği ustalık; dinamik ve statik müteşebbis tefriki; bu iki zümreden ikincisinin ilkinin taklid suretile istihsaldeki bir yeniliğin içtimaî kadrolarla halka halka dağılışı ve yayılışı hakkında yazdıkları, iktisadî sosyoloji yolunda atılmış kıymetli adımlardır. Schumpeter'in bundan başka doğrudan doğruya sosyolojiye dair etüdüleri de dikkate şayandır. Bunlardan ikisini kaydetmekle iktifa edelim: Zur soziologie der Imperialismen (Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Bd. 46, 1919). Die sozialen Klassen im ethnisch homogenen Milieu (aynı dergide, Bd. 57, 1927). Her iki yazının İngilizce tercümesi müellifin ölümünden sonra "Imperialism and social classes,, adlı bir kitap halinde neşredilmiştir (Oxford 1951). Schumpeter'in sosyolog olarak değeri hakkında şu yazılara bakmalıdır: **Herbert von Beckerath**: Joseph A. Schumpeter: as a sociologist (Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 61, 1950, Heft 2, S. 200). **Hans Karrer**: Schumpeters Beitrag zur Soziologie (Kyklos, vol. V, Fasc. 3, S. 197).

kat nazariyenin asıl enteresan tarafı, iktisadi *inkışafın* şekli (morfolojisi) hakkında varılmış olan neticelerdir. Bu noktayı ufak bir mukayese ile belki daha kolay kavramamız mümkün olacaktır: Schumpeter'den evvelki müellifler (meselâ Böhm-Bawerk) kapital terakümünün bir zaman boyu tedricen ve müsavi hadlerde ilerlediğini kabul etmiş görünüyorlardı. Bu telâkki Schumpeter ile beraber eski ikna kuvvetini kaybetti ve artık tutunamaz bir hale geldi. Hakikaten, iktisadi hayatta her yenileşmenin mevcut muvazeneyi bozup yerine yeni bir muvazaneyi tesis edeceğini kabul ettikten sonra, inkışafın düz ve kesintisiz bir çizgi üzerinde müsavi dozlarla yürüdüğünü düşünmeye mantıkan imkân kalmamaktadır. İnkışaf, geniş bir zaman serisinin ancak muayyen noktaları etrafında tekâsüf eden ve bir müddet sonra yatışacak olan "*innovation*" şokları ile kesik ve dalgalı bir seyir halinde karşımıza çıkmış oluyor. Maksadın ne olduğunu Schumpeter'in kendi sözleri ile belki daha iyi ifade edebiliriz:

"Bizim anladığımız mânâda inkışaf gerek tatbiki ve gerek nazari olarak tâyin ve teşhisi mümkün olan ayrı bir tezahürdür; bu tezahür iktisadi hâdiselerin deveran (Kreislauf) halindeki hareketlerinde veya muvazene istikametindeki temayüllerinde rastlanabilecek cinsten bir hâdiseye değildir; bilâkis kendisi o muvazeneye dışardan bir kuvvet gibi gelip çatmaktadır. İnkışaf bir deveran hareketi değil, belki o hareketin üzerinde yürüdüğü yolun (mahrekin) değişmesidir; aynı suretle inkışaf muvazeneleşmeğe mütemayil bir hareket de değil, belki muvazene pozisyonunun başka bir tarafa kayması ve yer değiştirmesi demektir. Fakat değişikliğin her türlü-süne inkışaf diyemeyiz; ancak iktisadi hayatın kendi içinden *spontan* olarak doğan ve aynı zamanda *kesik kesik* (diskontinuiertlich) ilerleyen değişmelere inkışaf adını verebiliriz.,⁸⁾

Bu şekilde tarif edilen "inkışaf,, aslına bakılırsa, Marx'danberi üzerinde durulan "kapitalist proses'in yeni ve değişik izahından başka bir şey değildir. Bir izah ki, aynı zamanda inkışafın kesintili ve dalgalı şekli ile *Konjonktür* meselesini de nazariyenin en can alacak unsurlarından biri haline getirmiş oluyordu. Başka müelliflerin aynı bir bahiste münferid bir problem gibi ele aldıkları ve sebeplerini yerine göre para, kredi yahut kapital sahasında aradıkları iktisadi temevvüçler Schumpeter'de "kapitalist proses" in tâ kendisi olarak ortaya çıkıyor⁹⁾. Hakikaten, iktisadi inkışafın mânasını yukarıda anlatıldığı tarzda (yani dal-

8) Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, s. 98, 1931.

9) Zaten kendisi de "Business Cycles,, eserinin önsözüne başlarken: "Konjonktürü tahlil etmek kapitalist devrin iktisadi prosesini tahlil etmekten ne fazla ne de eksik bir şeydir,, demişti (Cilt I, S. V).

galı ve kesintili bir hareket şeklinde) tâyin ettikten sonra konjonktür dalgaları olgun bir mesele halinde kendiliğinden ellerimiz arasına düşüvermektedir. Schumpeter'e göre "müteşebbislerin küme halinde (*scharenweise*) meydana çıkmaları yükselmenin tek sebebidir. Bu küme tesir kesintisiz ve bütün zamana mütecanis olarak bölünmüş bir tesirden tamamen farklıdır; çünkü müteşebbislerin küme halinde ortaya çıkmaları müvazene sistemini ağır ağır ve hemen farkedilmeyecek bir tarzda değiştirmeyip, aksine büyük bir silkinti ile (*ruckweise*) altüst etmektedir. Müteşebbislerin bir karara ve devamlı olarak meydana çıkmaları halinde rastlanabilecek ânzalar yine ağır ağır ve yedire yedire telâfi edilebildiği halde, küme halinde ortaya çıkmalarının doğurduğu ânzalar elbette şimdi anlatılanlardan farklı bir şekilde tasfiye dilektir... İktisadi hayatın yniye alışması, sindirmesi ve bu arada katlanılan tasfiye hareketleri.. işte yükselme (*prosperite*) safhasında meydana gelen ânzaya dolayısıyla değişik verilere uygun yeni bir müvazene durumuna ulaşabilmek için verilen savaş periodik depresyonlardan başka bir şey değildir.,¹⁰⁾.

Şu izahlarla, "kapitalist proses" in daha başka bazı düğümlerini, o arada meselâ kapital ve servet terakümü (*accumulation*) meselesini çözmeye doğru da esaslı bir adım atılmış oluyor. Burada da müellifin büyük çıkmazlar içinden nasıl sıynlabildiğini hayret ve takdirle seyretmemek mümkün olmuyor: Burjuva servetinin tasarruf yolu ile azar azar biriktirdiği hakkındaki "naive., görüş Marx'ın yıkıcı tenkitleri karşısında ayak üstü duramayacak bir hale gelmişti ki, Schumpeter iktisadi inkişafa verdiği yeni ve değişik tarifle muammayı çözebilecek ip uçlarını elde etmiş oluyordu. Ona nazaran, kapitalist servet gerçekten tasarruf yoluyla azar azar ve birteviye birikip çoğalmamış, bilâkis istihsale her defasında değişik bir ufuk açan yahut bir yenilik katan "innovation" hamleleri ile dura dinlene teraküm etmiştir. O suretle ki, istihsalde her yeni kombinezonun başarılı olduğu ve işletmeye açıldığı an, ondan istifade etmesini bilen bir kaç büyük müteşebbisin servetlerini birdenbire arttırmelreine sahne olmuş, bir müddet sonra geniş ve âtil kütlenin taklidi ile servetteki ilk artış hızını kaybetmiştir. Hakikaten, endüstri kapitalizmindenberi büyük servetlerin ekseriya zannedildiği gibi batı ve sabırlı bir tasarrufla azar azar birikmeyip her yeni teknik terakkiyi (fabrikaların buharlaşması, elektrik ve motor sanayiinin inkişafı v.s.) dalga dalga takibettiği tarihte bir çok misalleri bilinen basit hakikatlerden biridir^{11.)}

10) Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, s. 342, 1931.

11) Tafsilât için bak: Business Cycles, cilt I, s. 106.

Schumpeter'in "inkışaf,, fikri ile modern iktisat nazariyesine getirdiği yenilik yukarıda anlattıklarımızdan ibaret değildir. Esasen müellifin iktisat ilminde el atmadığı ve bir yenilik getirmediği bahisler pek azdır. Doktrin tarihi, para ,kapital.. Fakat hepsinden fazla, müteşebbis kârnını başta "innovation" lar ve teknik terakkiler olmak üzere bir sıra inkışaf (Growth) hâdisesi ile izaha çalışan modern nazariye ve onunla çok yakından alâkası olan faiz teorisi Schumpeter'e, muhakkak ki, çok şeyler borçludur.

III.

Schumpeter'in nazari görüşlerini inkışaf ettiren büyük ve sistemli eserleri yanında, politik noktai nazarı açıklayan yazılarına da temas etmeden geçmemek lâzımdır. Müellif, kısa bir zaman için siyasi hayata ve tatbikata atılmakla beraber, ömrünün büyük bir kısmını araştırmacı ve nazariyeciler olarak geçirmiş, günün politika mevzularında alarga kalmayı tercih etmişti. Fakat bu sükût korkak bir çekimsizliğin, yahut noktai nazarsızlık diye töhmetlendirilebilecek pasif bir davranışın değil, belki ilim adamına yaraşır bir ağır başlılığın neticesi idi. Filhakika, Schumpeter'in belki broşür nev'inden bir kaç yazısı istisna edilmek üzere, standart eserlerinde tatbikata yol gösterecek pratik fikirler arayanların gayreti daima boşa çıkar. Hattâ kendisi "Business Cycles,, kitabının ön-sözünde (cilt I, sahife VI) bu eserin politik reçeteler veren bir kitap olmayacağını ve sadece o gözle okumak isteyenler varsa kitabı hiç ele almamalarını söylemişti. Fakat Schumpeter'in aktüel dâva ve meseleler karşısındaki bu sükûtu uzun zaman devam etmedi. 1942 de çıkan "Capitalism, Socialism, and Democracy,, adlı eseri müellifin siyasi temayülünü birdenbire bütün açıklığı ile meydana döküverdi. Schumpeter, eserine başlarken hemen hemen kırk senelik çalışma ve araştırmalarının kendisinde hâsıl ettiği kanaatleri yazmağa karar verdiğini söylüyordu. Müellif kapitalizmin istikbaline karşı derin bir şüphe besleyen ve artık bütün bir rejimin son saati çalmak üzere olduğuna inananlardandır. Kapitalizm, Schumpeter'in kitabı ile karşımıza bir kere daha, kendi kendini kemiren ve inhitatını hazırlayan maddi bir medeniyet olarak çıkıyor. Bir çokları bu şüpheciler ve pesimist fikirler karşısında Schumpeter'e sosyalist nazarı ile bakmakta tereddüt etmemişlerdir. (Meselâ Artur Salz sözü geçen eserin almanca tercümesine ön sözünde kısa ve kestirme olarak "Schumpeter sosyalisttir,, demektedir, demekte beis görmemişti). Fakat, kapitalizmin istikbalinden şüpheyeye düşmek hemen sosyalist olmak mânasına gelmez. Kaldı ki,

bizzat Schumpeter'in başka bir münasebetle¹²⁾ dediği gibi sosyalizmin bugünkü müphem ve karışık mânâları karşısında serbest ekonomi aleyhtarlarından kimlere sosyalist demek icabedeceğini tâyin etmek âdetâ içinden çıkılmaz bir mesele haline gelmiştir. Muhakkak olan cihet, Schumpeter'in istikbal için tasavvur ettiği sosyalizmin Marxist görüşten uçurum boyu farklarla ayrılmasıdır. Schumpeter'in Sosyalizmi demokrasi ile bağdaşabilen ve zaten ondan ayrılmaması gereken bir iktisadi rejimdir. Fakat kâğıt üstünde kalan tariflerle fazla oyalanmaya ne hacet var! Sosyalizmin, hiç değilse, şimdiye kadarki tatbikatı ile demokrasi dışında müdahaleci ve planlaştırıcı bir iktisat politikasına kaydığı bir hakikat olduğuna göre, Schumpeter'i bizim bu gün bildiğimiz ve anladığımız mânâda bir "sosyalist,, diye tanımak ve tanıtmakta acele etmemek lâzımdır.

IV.

Schumpeter hakkında iktisat ve sosyoloji âlimi olarak söylenecek şeyler pek çoktur. Fakat *insan* olarak Schumpeter, kıymet ölçüleri itibarile, muhakkak ki âlim Schumpeter'den geri değildir. Bu sebeple, varlığının o cephesine de bir kaç kelime ile dokunmadan geçmeğe gönlümüz razı olmayacaktır. Pek az insana nasip olabilecek ölçüde bir olgunluk, dostluklarına vefakâr ve hâturşinas bağlılık, talebesinin dertlerini dinlemek ve paylaşmaktan mütevellit iç huzuru, eski devrin hânedan terbiyesi diye belki en yerinde bir tâbirle ifade edebileceğimiz aşın nezaket onda âdetâecessüm etmiş vasıflardır. Ders takrirlerinden ve hitabelerinden en samimî hasbihallerine kadar hiç bir hareketinde ve jestinde eksilme kabul etmeyen başka bir halini yine karakterine en uygun düşecek bir kelime ile ifade edebiliriz: "élégance!,, Pek muhtemeldir ki, yazılarının ve kitaplannın okunup anlaşılmasını zorlaştıran ifade ağırlığı (Haberler'in pek güzel bir teşbihi ile "Barock,, üslûbu). tetkik edilen meselelerin girift ve karışık örgüsünden başka biraz da bu değişmeyen hayat tavrının ve davranışının bir tecellisi olsun! Fakat onda bu resmî ve muâşerete riayetkâr tavır ve davranış altında çok içli, rikkatli bir ruhun saklı olduğunu keşfetmek için fazla gayret sarfetmeğe hacet yoktur. Kendisini daha ilk ziyaret edenler karşılarında, ekseriya şöretli âlimlere hâs olan dalgın ve kayıtsız bir sima yerine samimî ve mütebessim (hele "mongolien,, hatlarla birleşince büsbütün sevimli hale

12) Capitalism in the postwar world (Postwar Economic Problems içinde, sah. 113 v. d. 1943).

gelen) bir çehre buldukları zaman ne kadar büyük bir hayret duymuşlardır!

Fakat ondaki bu aydınlık hâl, bu ferah ve mütebessim tavır mizacının biraz da görünüş tarafıdır. İnsan hayatında çok rastladığımız iç ve dış ayrılığı onda belki herkesten ileri gitmişti: Dışarıdan bakınca, rahat ve neşeli bir mizaç altında derin bir hüznün gizlendiğini sezmemek mümkün değildi. Belli ki, hayatın güneşli ve ışıklı taraflarıyla beraber gölgeleri de ruhunda derin izler bırakmıştı. Her fâninin başına gelebilecek kayıplar ve ölümler bir tarafa; fakat hepsinin üstünde, belki bir daha ayak basamayacağı bir vatan toprağı, o toprakla beraber göçüp giden bir yığın hâtırâ, nihayet (belki de en vahimi) içinde teneffüs ederek büyüdüğü fikir ve kültür atmosferi... Bütün bu kayıplar hassas bir mizaç üzerinde elbette tesirsiz kalmış olamazdı. Hususî bir dertleşme ânında "Amerikaya gelmekle aradığım şeylerin bir kısmını buldum, fakat heyhât pek çoğunu bulamadım,, dediği zaman teessürünün derinliği gözlerinden okunuyordu. Harvard gibi Amerikanın en itibarlı ve iddialı ilim muhitinde el üstünde tutulmak, harp tahribatından uzak ve zengin bir diyarda konforun her çeşidinden faydalanabilmek ondaki vatan hasretini silmeğe ve unutturmaya kâfi gelmemişti. Kendisile ilk görüştüğümüz günler, "Capitalism, Socialism and Democracy,, kitabının Almanca tercümesinin henüz neşredildiği aylara rastlıyordu; İsviçrede basılan kitap elimize müelliften evvel geçmişti. Artur Salz mukaddimesinde Schumpeter'den bahsederken, "Almanya'da ilim için, heyhât yalnız ilim için de değil, ölüm derecesinde tehlikeli olan cereyanı pek doğru keşfedip Bonn'u terketti ve Harvard'dan gelen dâveti kabul etti,, diyordu.¹³⁾ Kendisine henüz okumadığı bu satırları naklettiğim zaman irkilmiş ve şiddetle protesto etmişti. Amerika'ya gelişinin siyasi bir cereyanla alâkası olmadığını söylüyordu. Hakikaten, kendisini tanıyanlarca mesele sadece fikir ve nazariyelerinin (bilhassa iktisâdî inkişaf ve dinamik müteşebbis hakkındaki görüşlerinin) Amerika şartlarına uygun düşmesinden ve o sebeple en verimli çalışma sahasını orada bulabilmek ümidinden ibaretti. Bundan daha ileri bir sebep aramak kendisini haklı olarak üzüyordu. Netekim bu üzüntü ile olacak ki, yine aynı konuşma sırasında "İnanınız bana, on yaş daha genç olsaydım memleketimin o korkunç bâdiresi içinde burada bir gün daha fazla kalmaya gönlüm razı olmazdı,, demeğe kadar gitmekten kendini alamamıştı. Hiç beklemediğim ve itiraf edeyim ki biraz da yadırgadığım bu sözler üzerindeki muammayı uzun zaman çözememişim. Ancak, Yakın mesai arka-

13) Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, s. 7, Bern 1946.

daşı Haberler'in yazdığı güzel biyografiyi okuduktan sonra zihnimdeki istifham biraz dağılmış oluyor: pek muhtemeldir ki, Almanyada son kürsüsüne bağlılık ve Japonların kendi üniversitelerinde bir kürsü için ısrarlı dâvetlerinden duyduğu minnet ve şükran hissile, Amerikada harp sıralarında taassup derecesine varmış olan alman ve japon aleyhtarlığına bigâne kalmış, hattâ daha ileri giderek her iki memleket hakkındaki sempatisini açıkça izhar etmekten geri durmamıştı¹⁴). Bütün bunlar, biraz evvel de söylediğimiz gibi, dostluklara vefalı ve feragatli bağlanışın merd ve asil birer jestinden başka bir şey değildi.

Schumpeter, ileri yaşlarında olgun, müsamahalı bir ilim adamının vakur örneğini veriyordu. Eskiden kanaatlerine kıl kadar aykırı düşen fikirlere ve aynı istikamette nazariyelere şiddetle hücum ederken, yaşlandıkça her ilmi doktrini ve noktinazan hoş görmeği öğrendiğini söylüyordu. Aradan kısa bir zaman geçip ölüm haberini aldığım zaman bu sözleri hatırlayarak, her "olgun,, karşısında ecelin müsamahasız tecellisine bir kere daha inanmışım: *Hâk üzre düşer meyva kemâliyle olunca!*

14) Haberler'in Quarterly Journal of Economics'de (LXV, 1950) Schumpeter hakkındaki yazısına bakınız.